

Šiupylių, arba Zamūšės, bažnyčios ir parapijos istorijos bruožai

Povilas Spurgevičius

Įvadas

Šiupylių kaimas yra Šiaulių rajone prie Gruzdžių–Kursėnų kelio, 7 km nuo Gruzdžių. Šio kaimo bažnyčia, kuri 1799 m. buvo tituluota šventojo Aloyzo Gonzagos vardu, turi garbingą praeitį. Jos įkūrimas atvėrė Šiupyliams platų kelią į tuometinės Šiaulių karališkosios ekonomijos ir kartu į Lietuvos istoriją. Įkurtoji bažnyčia, be kitų motyvų, buvo ir XVI–XVII a. vidurio religinių pažiūrų priešpriešos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje rezultatas.

Vakarų Europoje 1517 m. prasidėjusi ir išplitusi Reformacija katalikų Bažnyčią privertė imtis gynybos ir kontrpuolimo, kurių strategiją parengė Tridento visuotinis bažnyčios susirinkimas (1545–1563 m.). Į kovą aktyviai įsitraukė ir Lietuvos katalikų bažnyčia bei į Vilnių pakviestas jėzuitų ordinas. Aktyvus kontrreformacijos šalininkas buvo Zigmantas III Vaza. Tarp jo žingsnių šioje srityje – Šiupylių bažnyčios fundacija, sustabdžiusi reformacijos plėtotę, arba bent jos pavojų, Šiaulių ekonomijos vakarinėje dalyje.

Karališkąją Šiaulių ekonomiją iki mirties 1616 m. valdė Mikalojus Kristupas Radvila-Našlaitėlis, atsimetęs nuo protestantizmo ir tapęs aktyviu kontrreformatoriumi. Galima daryti prielaidą, kad ir jis buvo vienas iš Šiupylių bažnyčios steigimo iniciatorių.

Po bažnyčios pastatymo Šiupylių kaimas taip pat tapo kontrreformacijos židiniu. Tai, kad Zamūšės vaitijos ir valsčiaus centru netrukus – 1636 metais – tapo Gruzdžių miestelis, lėmė žemėvalda: Šiupyliai buvo Bažnyčios, o Gruzdžiai – Šiaulių ekonomijos nuosavybė. Gruzdžiuosė iš pradžių buvo įkurta parapijos filija, o miesteliui išaugus, 1844 m. ji tapo parapine bažnyčia. Nuo tada Šiupyliai turėjo tenkintis filijos statusu.

Šio rašinio tikslas – remiantis archyviniais dokumentais ir literatūra plačiau nušviesti ilgametę parapijos ir bažnyčios istoriją bei rekonstruoti bažnyčios meninį vaizdą. Darbe naudojami analitinis ir sintetinis tyrimo metodai.

Literatūros ir šaltinių apžvalga

Senosios ir dabartinės bažnyčių istorijos šaltiniai ir literatūra negausi. Trumpą informaciją 1848 m. pateikė Motiejus Valančius monografijoje apie Žemaičių vyskupystę. Jis rašė, kad Stanislovas Kiška, 1619 m. tapęs vyskupu, pastatė Zamūšės, Naujōsios Žagārės, Klōvainių, Laukuvos bažnyčias. Lentelėse nurodė fundatorių Zigmantą III ir pastatymo metus – 1623¹.

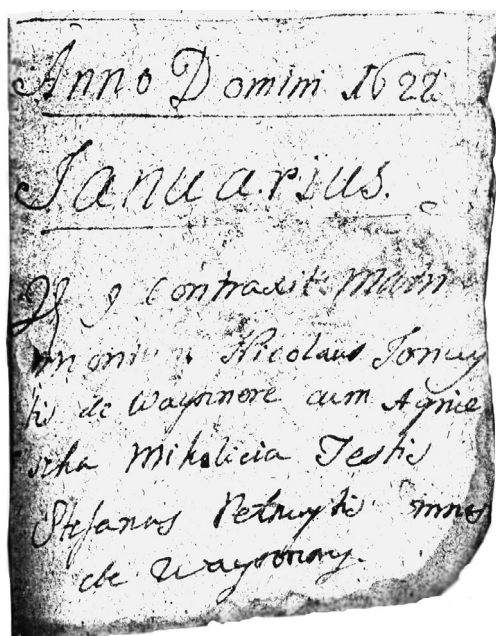
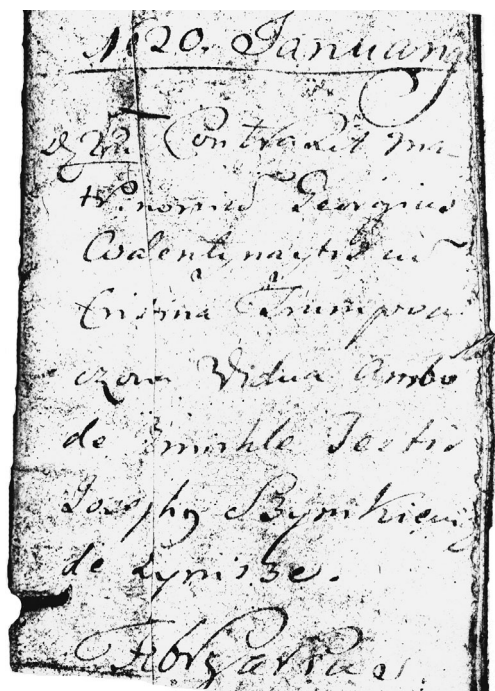
1913 m. Seinuosė išleistoje Žemaičių vyskupijai skirtoje rodyklėje (elenchus) Šiupylių bažnyčios pastatymo data nurodoma 1664², o „Lietuvių enciklopedijoje“³ ir B. Kviklio „Mūsų Lietuvoje“⁴ – 1624 m. „Lietuvos bažnyčiose“ bažnyčios steigė-

¹ Valančius M. Žemaičių vyskupystė, *Raštai*, Vilnius, 1972, t. 2, p. 106, 223.

² *Ordo divini officii et missarum*, Seinis, 1913, p. 38, 79.

³ *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, JAV, 1964, p. 22.

⁴ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, Bostonas, JAV, 1966, t. 3, p. 41.

ju įvardijamas Zigmantas IV Vaza, teigiama, kad ji visą laiką buvo Gruzdžių filija⁵. Jurgis Gimbutas pastatymo metus nurodo 1624, o spėjamus atstatymus datuoja XVIII ir XIX amžių pirmosiomis pusėmis⁶. „Medininkų, arba Žemaičių, vyskupijos kodekse“ pateiktas Zigmanto III fundacinis tekstas⁷. „Lietuvos bažnyčių žinyne“ minima karališkoji fundacija, parapijos įkūrimas (1625 m.), bažnyčios atstatymai (1799 ir 1846 m.), nurodyti dabartinės bažnyčios statytojai⁸. Apie dabartinę bažnyčią, įvardydamas jos statytojus, rašė šiuipylis Augustinas Gričius⁹.

Kaip matome, literatūra pateikia tik įvairius bažnyčios pastatymo ir vėlesnių atstatymų metus. M. Valančius, matyt, rėmėsi archyvais ir statybą datavo Varšuvoje patvirtinta karališkąja fundacija (1623 m.). B. Kviklio sudarytuose leidiniuose gausu netikslumų, karaliaus dekretu nesiremta. „Medininkų, arba Žemaičių, vyskupijos kodeksas“ į literatūrą įtrauktas sąlyginai, nes jame pateikti tik archyviniai dokumentai.

Išsamesnę informaciją randame archyviniuose šaltiniuose. Vienas įdomiausių – Gruzdžių bažnyčioje saugoma 1619–1690 m. parapijos santuokų knyga su lotyniškais įrašais¹⁰. Bet ji iškelia

1620 m. Šiuipylių bažnyčios metrikų įrašas lotynų kalba. Sausio 22 d. sutuokti Jurgis Valentinaitis ir našlė Kristina Trumpaitienė, abu iš Žmirklių kaimo. Liudytojas Juozapas Šimkevičius iš Dimšių

1622 m. Šiuipylių bažnyčios metrikų įrašas. Sausio 28 d. sutuokti Mykolas Jonuitis ir Agnieška Mikolyčia, liudijo Steponas Petruitis, visi iš Vaišnorių kaimo

⁵ Kviklys B. *Lietuvos bažnyčios*, Chicago, JAV, 1983, t. 3, p. 410–411.

⁶ Gimbutas J. *Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika, LKMA Metraštinis*, Sela Umbra, 1970, t. 5, p. 240.

⁷ *Codex Medicensis seu Samogitiae diocesis*, Romae, 1989, t. 2, p. 137–140.

⁸ Misius K., Šinkūnas R. *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius, 1993, p. 123.

⁹ Gričius A. *Jie gyvi...*, *Kultūros barai*, 1969, nr. 12, p. 51–52.

¹⁰ *Gruzdzie = Zamusze Slubu z 1619 = 1690, Gruzdžių bažnyčios archyvas*.

ir tam tikrų neaiškumų dėl Šiupylių bažnyčios įkūrimo metų. 1623 m. karaliaus fundacinis raštas teigia, kad 1619 m. matininkai tik parinko bažnyčia vietą, o metrikų knyga liudija, kad tais metais bažnyčia ar kažkokia koplyčia, teikianti sakramentus, ten jau stovėjusi. Lietuvos valstybės istorijos archyvo Žemaičių vyskupijos fonde (nr. 669) sutelktos žinios apie Zamūšės–Gruzdžių parapijos vizitacijas¹¹. Dalyje jų svarbiausiu šaltiniu laikomas karališkojo fundacijos dokumento nuorašas. Patsai originalas su smarkiai išblukusiu įrašu saugomas Lietuvos mokslų akademijos Centrinės bibliotekos rankraštyne¹². Vizitacijų aktuose pateikiamas visas bažnyčios inventorius, kuris leidžia atkurti šventovės išorės ir vidaus vaizdą. Dabartinės Šiupylių bažnyčios archyvas ir statybos dokumentai neišsaugoti.

Zamūšės parapijos įkūrimas

Zigmantas III fundacijos dokumente nurodo, kad bažnyčios Zamūšės valsčiuje nebuvimas buvo „*nemaža žala ir skriauda mūsų valdinių sielų išganymui*“. Todėl buvo pasiūsti 1616–1619 m. Šiauliuose dirbę LDK išdo valdiniai (revizoriai) – Trākų vėliavininkas Sumiliškių laikytojas Petras Valavičius (Piotr Wałowicz), išdininkas Mikalojus Brolnickis (Mikołaj Brolnicki) ir raštininkas Paulius Jokimavičius Galaunė (Pawł Jakimowicz Hołownie), kad, išmatavę Šiaulių ekonomijai priklausiusio Zamūšės valsčiaus žemes bei surašę pajamas, parinktų tinkamą vietą bažnyčiai ir klebonijai pastatyti bei numatytą fundaciją.

Apie revizorių atliktą darbą liudija jų aktas, „*žodis žodin*“ pateiktas fundacijos dokumente. Revizoriai teigė pastebėję, kad Zamūšės vaitijoje bažnyčia labai reikalinga, kadangi „*tenykščiai žmonės, Jo Malonybės karaliaus valdiniai, toli nuo bažnyčių nekrikščioniškai gyvendami, be sakramentų ši pasaulį palieka*“. Kad sielos „*bet kaip neprapultų*“, revizoriai Lukošaičių vaitijoje, ant kalnelio prie Šiupylių kaimo, parinko vietą bažnyčiai ir klebonijai pastatyti. (Ten, kur dabar kapinės.) Bažnyčiai ir klebonijai išlaikyti priskyrė Šiupylių kaimą, turintį 15 valakų geros žemės, 2 valakus 23 margus ir 18 rykščių ganyklų, esančių prie kaimo, taip pat 4 valakus Vileišiškių užsienio. Taigi iš viso apie 22 valakus (470 ha) žemės su ten gyvenusiais baudžiauninkais. Parapijos klebonui dar papildomai buvo numatyta po kalėdinį grašį nuo apgyvendinto valako. Aktas Šiauliuose buvo surašytas 1619 m. lapkričio 27 d. ir pateiktas karaliui patvirtinti. Jis tai padarė tik daugiau kaip po trejų metų – 1623 m. kovo 16 d. Dokumente karalius teigia, kad revizorių parapijai skirtas valdas „*išimame iš bet kokios pasaulietinės valdžios ir išimtinai perduodame bažnytinei viršenybei ir valdžiai*“.

Bažnyčia ir parapijos ūkis 1788 metais

Pirmasis šventovės statinys, matyt, buvo renesansinis, nes ir vėlesni išlaikė šiam stiliui būdingą bokštą. 1788 m. inventoriaus aprašyme¹³ jau pateiktas barokinis bažnyčios vaizdas. Teigiama, kad tai „*naujai pastatyta bažnyčia, stovinti kaimo viduryje*“. Tiesa, ji taip pat jau buvo apšiu-rusi: pro nesandariai malksnomis uždengtą stogą bėgo vanduo, kampuose skleidėsi sienojai. Elenchuose (žinynuose) pateikti 1664-ieji metai tikriausiai žymi antro-

¹¹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 239, 252, 255, 264, 266, 333, 344 ir kt.

¹² Zygmunt Trzeci, z Bożey łaski Król Polski, W. K. L..., MA CBRS, f. 1-576.

¹³ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 333, l. 58–67.

sios bažnyčios pastatymą. Ar iki 1788 m. dar buvo kokių nors statymų ar perstatymų, duomenų nepavyko rasti.

1788 m. bažnyčios išorinis vaizdas buvo kuklus. Pagrindiniame fasade akcentuotas lentomis apkaltas jos užbaigimas (frontonas). Frontoną vainikavo žaliai dažytas bokštelis su varpu ir geležiniu kryžiumi. Virš apsidinio fasado buvo mažesnis bokštelis. Pagrindinį fasadą gyvino dvivėrės durys su medžio rėmų langu virš jų. Abipus presbiterijos buvo prišlietos zakristijos, turėjusios po vieną apvalų langelį. Šoninius fasadus gyvino ir šviesą bažnyčiai teikė 4 vienėriai ir 2 dvivėriai langai.

Interjerą nuo įėjimo pusės formavo prienavis (*bobinčius*) su plūkta asla.

Virš jo buvo įrengtas choras su baliustrų tvorele. Ši dviaukštė erdvė baigėsi dvivėrėmis durimis, kurios vedė į iki pusės dažytą navą. Bažnyčios grindys ir lubos buvo iškalto lentomis, kurios tuo metu jau buvo papuvusios.

Iš aprašymo galima spręsti, kad pastatas buvo išilginto stačiakampio plano su trisiene apside, vienos navos. Bažnyčios kryžmą formavo šoninės zakristijos. Iš minėtų šoninių fasadų langų dvivėriai, be abejo, buvo arčiau presbiterijos, kad svarbiausioje bažnyčios vietoje sukurtų šviesos perspektyvą. Skirtingi langų dydžiai (dvivėriai, vienėris ir apvalūs) kartu su navos ir zakristijų dydžių kontrastais kūrė dinamišką šoninių fasadų vaizdą. Tai liaudies gyvenamojo namo tipas, išplėtotas ir papildytas profesionaliosios bažnytinės architektūros elementais.

Interjero pagrindinis akcentas – Didysis altorius – buvo su medžio drožybos elementais, dažytas, dviejų tarpsnių. Pirmajame – šv. Tado ir šv. Jono Nepomuko paveikslas, tapytas ant lentų su varinių apkaustų, dažytų sidabrine spalva, aprangomis. Antrajame – šv. Barboros paveikslas su sidabru alavuoto vario apkaustų rūbu. Altoriaus stalą puošė drožtinė ciborija su puslanke spintele Švenčiausiajam Sakramentui viršuje. Dar du altoriai stovėjo abipus Didžiojo. Vienas jų – Švenčiausios Marijos – stalių drožėjų darbo, vientarpsnis. Dievo motinos paveikslas figūra taip pat puošta sidabruoto metalo plastika. Kitas – dviarpsnis, su šventųjų Antano ir Andriaus paveikslais bei metaloplastikos puošyba. Altorių ansamblį papildė sena keturbriaunė dažyta sakykla virš klausyklos. Visi trys altoriai, sakykla ir klausykla presbiterinėje erdvėje kūrė atskirą mažosios architektūros ansamblį bažnyčios interjere. Tai savita teatro scena, kurioje vyko liturginis veiksmas, skirtas tikinčiųjų išganymui.

Bažnyčios šventorių juosė tvora: iš trijų pusių – žiogrių, iš priekio – basliukų, su įėjimo vartais. Šventoriaus kampe ant atramų stovėjo varpinė, kurios lentelėmis

*Šiupelių bažnyčia.
Pagal 1788 m.
inventorių. Algio
Knyvos hipotetinė
rekonstrukcija*

apkalti šonai jau buvo papuvę. Į varpinę buvo įkelti du skirtingo dydžio varpai. Aplinkui bažnyčią buvo kapinės.

Aprašyme nenurodomas bažnyčios globėjas. Sprendžiant pagal Didžiojo altoiaus aprašymą, ji galėjo vadintis Švč. Marijos arba šventųjų Antano ir Andriaus vardu.

Ūkinę parapijos padėtį lėmė karališkoji žemių fundacija. Joje buvo įkurtas Šiupylių palivarkas su gyvenamaisiais ir ūkiniais pastatais bei Gruzdžių filijos ūkis. Šiupylių palivarko ansamblį sudarė naujas gyvenamasis namas, nauja didelė užvažiuojamoji smuklė su labai sena spirito varykla (*bravoru*), du svirneliai, dvi sūrių džiovyklos, daržovių sandėlis, tvartai kiaulėms, galvijams ir arkliams, dvi daržinės – šieniui ir šiaudams, dvi – javams, taip pat nauja rąstų jauja. Palivarko „*rėžių gale*“ stovėjo naujas, bet negyvenamas su kambariu ir kamara nedidelis vandens malūnas. 1812 ir 1843 m. žemėlapiuose¹⁴ Šiupylių kaimo vakarinėje dalyje, šalia Vileišiškių miško, ant Einauto upelio, kurio versmės prasidėjo Mažeikių kaimo vakariniame kampe, aukštupio nurodytas tvenkinys. Be abejo, prie jo malūnas ir stovėjo. Laikui bėgant, upelio aukštupys seko, tvenkinys išnyko, dabar jo pėdsakų nebesimato.

Palivarkui priklausė Šiupylių kaimas su 20 baudžiauninkų ūkių, kurie du kartus per savaitę ėjo lažą ir mokėjo činšą: 11 valstiečių – po 23 , kiti – po 30 auksinų per metus. Buvo išlikusi ir duoklė grūdais. Vargonininkui ir malūnininkui buvo skirti atskiri rėžiai ir daržai, vargonininkas mokesčių nemokėjo. Nuomojama smuklė davė 400 auksinų metinių pajamų.

Bažnyčia po 1799-ųjų metų

1806 m. vizitacijos aktas jau rodo pasikeitusią bažnyčios vaizdą. Priekiniame fasade akcentuojamas malksnomis dengtas ir dažytas bokštas. Jį vainikuoja dažytas kupolas. Bažnyčia stovi ant mūro pamatų, jos sienos apkaltos lentomis. Viduje – du drožtiniai ir vienas optinis altoriai¹⁵.

Detalesnį bažnyčios aprašymą pateikia 1820 m. vizitacijos aktas¹⁶. Nurodyta, kad ji pastatyta 1799 m. klebono Jurgio Vaitkevičiaus (Jerzy Woitkiewicz) rūpesčiu ir pavadinta 1726 m. kanonizuoto šv. Aloyzo Gonzagos vardu. Kupolo kraštai apkalti skarda, virš kupolo geležinis kryžius. Į bažnyčią kvietė dvivėrės durys. Kitame bažnyčios gale – nedidelis bokštelis. Pastatui kryžinį planą suteikė dvi zakristijos.

Interjerą formavo choras su 1801 m. pastatytu 8 balsų pozityvu (mažais vargonais), nava ir trys altoriai. Didžiojo altoriaus viename tarpsnyje šv. Aloyzo, kitame – šventųjų Simono ir Tado Judo paveikslai. Altoriaus pagrindas (mensa, stalas) mūrinis, apkaltas lentomis. Aprašyme patikslinta, kad 1806 m. paminėtas optinis (iliuzinis) altorius tapytas aliejiniais dažais, naudojant pokostą (pokostinė tapyba). Antrasis altorius – Švč. Marijos, dvitarpsnis, su šv. Barbaros paveikslu viršuje. Trečiasis – taip pat dvitarpsnis, su šventųjų Antano Padujiečio ir apaštalo Andriaus paveikslais. Jų visų figūros puoštos dekoruoto metalo plastika. Sakyklą, įkomponuotą sienoje prie zakristijos, puošė Kristaus statula virš baldakimo. 1818 m. buvo išmūryta šventoriaus siena ir 1817 m. pastatyta nauja varpinė¹⁷.

¹⁴1812 m. Gruzdžių–Kursėnų apylinkių žemėlapis, be pavadinimo, kopija. *Archeologo B. Dakanio kolekcija; Карта Виленской губернии, что ныне Ковенской Шавельского уезда 1843 года.*

¹⁵LVI A, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 424.

¹⁶Ten pat, b. 223, l. 83–85.

¹⁷Ten pat, b. 223, l. 83–85; b. 227, l. 81–82.

Naujoji bažnyčia buvo pastatyta ar rekonstruota, matyt, ant senosios pamatų, kurie papildomai sustiprinti akmenų pamūriu. Puošnesnis tapo pagrindinis fasadas – bokšte atsirado trys langai-garsoangiai. Du šoniniai altoriai perkelti iš senosios bažnyčios, o Didysis, tapytas ant sienos, atsirado naujai. Buvo pergrupuoti ir šventųjų paveikslai: šv. Barbora iš Didžiojo altoriaus perkelta prie Švč. Marijos, o Didžiajame vietoj šv. Jono Nepamuko atsirado šv. Simonas.

1826 m. vizitacijos dokumente nurodyta, kad bažnyčios ir zakristijų grindys grįstos plytomis, o skliautai pakalti lentomis. Prireikus jos turėtų būti suremontuotos Šiaulių ekonomijos (faktiškai P. Zubovo) lėšomis pagal 1724 m. Minsko kašteliono ekonomijos administratoriaus Danieliaus Vyhovskio (Daniel Wyhowski) ir 1791 m. viceadministratoriaus Wielaglovskio (Wielogłowski) duotus išsipareigojimus. 1830 m. vykusi vizitacija jokių pokyčių nenurodė¹⁸.

1844 m. vizitacijos akte pateikti Šiupylių bažnyčios, jau kaip Gruzdžių filijos, matmenys: 11,5 × 4,5 sieksnių¹⁹. Vėlesnių vizitacijų aktai ryškesnių pasikeitimų tiek bažnyčios išorėje, tiek interjere nenurodo, tik 1895 m. dokumente, lankantis vyskupui Mečislovui Paliulioniui, įvardytos dviejų altorių portatiliuose esančios šventųjų Germano ir Celso, Klemenso ir Fruktuozo relikvijos, kurias 1781 ir 1799 m. pašventino pavyskupas Adomas Koscia, taip pat nauja drožtinė sakykla su Kristaus figūra virš gaubto²⁰. Vėliau portatiliai buvo perkelti į Gruzdžių bažnyčią.

Taigi 1799 m. statyta bažnyčia iki jos sudegimo su visais archyvais 1915 m. gegužę per Pirmojo pasaulinio karo mūšius nepakito. Išorinį jos vaizdą kūrė išilginta nava su dviem zakristijomis šonuose. Vertikalius akcentus formavo priekinio fasado frontone įkomponuotas bokštas su kupolu bei geležiniu kryžiumi, o apsidiniame gale – mažas bokštelis. Interjere taip pat didesnių pokyčių nebuvo.

Dabartinė bažnyčia

Pirmajam pasauliniam karui pasibaigus ir atsikūrus Lietuvos valstybei, šiek tiek atkutę po suirutės, šiupyliškiai suskato atstatyti sudegusią bažnyčią. Apie organizacinius žingsnius, deja, jokių duomenų neturime. Literatūroje nurodoma, kad šventovė pastatyta „apie 1924 m.“²¹, tačiau klebonas P. Račas dar 1928 m. birželio 19 d. rašė, kad tebevyksta statybos darbai, iš tikinčiųjų renkamos lėšos po 1,70 lito nuo turimos žemės ha²². Šios datos gali ir neprieštarauti: bažnyčia galėjo pradėti veikti atlikus pagrindinius darbus, o interjero tvarkymas tęsėsi.

Senovėje žmonės buvo laidojami šventoriuje, aplink bažnyčią. 1797 m. valdžios buvo įsakyta kapines iš šventorių iškelti. Gruzdžiuose tai buvo padaryta, o Šiupyliuose – ne. Čia bažnyčia iki pat sudegimo stovėjo apsupta kapinių. Po gaisro išliko varpinė, tačiau varpus pasigrobė carinė administracija.

Naujoji bažnyčia kapinėse, suprantama, jau nebegalėjo būti pastatyta. Jai vieta buvo parinkta gyvenvietės vakariniame pakraštyje. Literatūroje nurodoma, kad šventovę pastatė broliai Adomas ir Juozas Valeikiai iš netolimo Vorėlių kaimo²³. Jie veikiausiai buvo ir meistrai, ir architektai. Taip pat žinoma, kad kai

¹⁸Ten pat, b. 264, l. 112; b. 239, l. 59.

¹⁹Ten pat, b. 264, l. 107.

²⁰Ten pat, ap. 3, b. 2667, l. 1–2.

²¹Misius K., Šinkūnas R. *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius, 1993, p. 123; LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 436, l. 204.

²²LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 436, l. 204.

²³Gricius A. Jie gyvi..., *Kultūros barai*, 1969, nr. 12, p. 51–52.

kuriuos interjero elementus, medinius krucifiksus drožė žinomas liaudies skulptorius iš Norvaišių kaimo Gaudentas Rimdeikis.

Nežinomi dekoravimo meistrai, kada ir kiek kartų interjeras dažytas, tad čia aptariama tik esama būklė.

Naujosios medinės bažnyčios architektūrinis meninis sprendimas yra gana paprastas. Pastato planą formuoja navos su priebažnyčiu išilgintas stačiakampis ($\approx 21,50 \times 10,30$ m) ir siauresnė apsidė-zakristija ($\approx 4,20 \times 6,50$ m). Vidaus erdvės akcentas – nava, nes prienavis ir zakristija atskirti siena (uždari). Jos aukštį išplečia pastogėje paslėpta trapezinės formos skliautų konstrukcija, sukurianti lėkštą kampuotą išgaubą. Skliautų plokštumos skaidomos tapyba dekoruotais stačiakampiais rėmais. Žydra jų lauko spalva ir ženklina simbolika bandoma sukurti dangaus sferos iliuziją. Skliautų pėdos remiasi į dekoratyvinę karnizinę juostą, puoštą tapytomis keturlapių rozetėmis.

Melsvą skliautų spalvą keičia šiltomis ochromis dažytos sienų lentos. Jų konstrukciją stiprina sąvaržos (mentės), kurios erdvei suteikia vertikalų judėjimą ir jungia ją su skliautu. Lentų judėjimas horizontalus ir tarsi rodo kelią į presbiteriją. Tarp sąvaržų įkomponuoti langai. Šios konstrukcijos apipavidalintos gilių profilių mediniais rėmais, kurie išskirti baltomis spalvomis.

Langai įstiklinti lietuviško (Jogailos) kryžiaus grotomis su apskritimais jų kryžmose. Jie yra dienos šviesos sudvasinimo elementai. Ši simbolinių veiksma papildo virš langų apvadų nutapytos angelų galvutės.

Vienanavės erdvės santūrumas paruošia kelią į švenčiausią vietą – presbiteriją. Ją nuo navos skiria tik sija, triumfo arkos pakaitalas, ir baliustrada, tad dviejų erdvių sąlytis tiesioginis. Presbiterijoje įkomponuoti trys altoriai, jų koncentracija pratęsia barokines tradicijas – mažasis architektūrinis kompleksas sustiprina emocionalų visos erdvės vaizdą. Presbiterija ryškiausiai perteikia dangaus sferą. Ją akcentuoja atitinkami simboliai: skliauto dugne įkomponuotas tapytas apskritiminis skydas su balandžiu – Šventosios Dvasios simboliu. Paskliautes skaido tapyti rėmai, į kuriuos įkomponuoti rombai. Visa tai – pasaulio geometrinė raiška, kurią papildo ženklinis ir figūrinis dekoras.

Ši simbolinių dangaus vaizdą išplečia mažoji architektūra. Ji padeda tiesiogiai susieti pateiktus vaizdus su tikinčiuoju. Visi trys altoriai eklektiški – derina įvairių stilių elementus.

Didysis altorius dvitarpsnis. Antstatas iškeltas ant virš stalo esančios aukštos sienelės (predelos), kuri suskaidyta į rėmus su nišose įkomponuotais reljefiniais augaliniais motyvais. Pirmąjį tarpsnį iš kraštų aprėmina stilizuotos korintinės kolonėlės, kurios remia cokolius, skirtus dekoratyvinėms taurelėms. Tarpsnis užbaigtas dekoruota brauka ir pertrauktu frontonu. Tarp jo sparnų įkomponuotas stačiakampis rėmas, užbaigtas arka, kraštai taip pat apipavidalinti dekoratyvinėmis kolonėlėmis. Šis tarpsnis jungiamas su pagrindiniu šoninėmis žemyn krintančiomis voliutomis. Abu tarpsnius sieja negilios nišos, skirtos paveikslams.

Altoriaus pagrindinis akcentas – šv. Aloyzo Gonzagos paveikslas, kurio apėminimas nepritaikytas nišos formai. Paveikslas vaizduoja kunigą, rankose laikantį nedidelį krucifiksą ir į jį žvelgiantį. Šventojo dvasinę būklę perteikia, pasakojimą praplečia nutapyta simbolinė atributika: lelijų puokštė, kaukolė ant šventraščio, rožinis. Galvą gaubia aureolė.

Šoniniai altoriai vienatarpsniai, jų architektūra kuria kompaktišką vaizdą. Į priekį ištrauktos kraštinės kolonos remia dekoratyvinius pjedestalus. Šie architektūriniai elementai sukuria erdves, kuriose įkomponuotos puslankėmis arkomis užbaigtos nišos su paveikslais. Kilimą užbaigia pertraukti frontonai su kryžiais jų tarpuose. Dešiniojo altoriaus akcentas – šv. Antano Paduviečio su kūdikiu paveikslas. Šio šventojo viziją kuria taip pat ant stalo padėtas šventraštis su gėlių vaza, o jo mistinį išgyvenimą įtikinamai perteikia rankose laikomas, prigludęs prie krūtinės kūdikis. Kairiajame altoriuje įkomponuotas Švč. Marijos Mergelės paveikslas. Išilginta, grakšti figūra su balta tunika ir mėlynu apsiaustu ją perteikia kaip šviesos, tyrumo, dieviškumo simbolių, kurių papildo lelijų atributika ir angelų adoracijos.

Visi mediniai altoriai rusvo kolorito. Žalsvos ochros sukuria jiems foną ir padeda išryškinti kompaktiškas apimtis.

Pagrindinių altorių ansamblį papildo puošnus, barokines tradicijas išlaikantis nešiojamasis altorėlis. Stilizuota Aušros vartų Švč. Marijos kopija aprėminta puošniu reljefiniu vynuogienojų apvadu. Iš dailės kūrinų dar reikėtų paminėti prisikėlusio Kristaus skulptūrą. Šis amatininkų drožtinis darbas taip pat atliktas laikantis baroko tradicijų. Dinamišką kompoziciją papildo figūros ekspresija ir besiplaikstančio apsiausto klostės.

Kita svarbi interjero dalis – choro erdvė. Ji yra virš priebažnyčio ir užima visą galinę bažnyčios dalį. Choras atskirtas nuo navos dekoratyvinių lentelių galerija, o viršuje įterptas papildomas akcentas – dekoruota sija. Muzikinės erdvės sakralinę vertę didina ryškios apimties paskliautė, o po ja esantis langelis atveria į chorą kelią šviesos sklaidai.

Išorinį bažnyčios vaizdą formuoja išilginto kaimo gyvenamojo namo apimtis, pritaikytos sakraliniams poreikiams. Vientisam navos tūriui kontrastą sudaro tik siauresnė zakristija bei bokštelis virš pagrindinio fasado frontono. Formuojant fasadų vaizdą, svarbią rolę turi jų dekoratyvinis apipavidalinimas. Sienos apkaltos vertikaliomis lentomis ir sujungtos tašeliais. Visa ši konstrukcija virsta savita dekoracija, kurianti vertikalų dinamišką judėjimą. Bažnyčia dažyta gelsva spalva, kampai ir durys – rudi. Dengta lentelėmis.

Pagrindinis pastato akcentas – paradinis fasadas su pastebima vertikalia simetrine ašimi, užsibaigiančia bokštelio smaile. Siena skaidoma sąvaržomis, kurios remia skliautus. Pauzę vertikaliajam judėjimui sukuria plati dekoratyvinė juosta.

Sąvaržos fasadą gyvina, išryškina jame esančius funkcinius ar dekoratyvinius elementus. Visų pirma tai dvivėris kuklios puošybos durys, kurias dar paryškina ruda spalva. Virš jų pritvirtintas architektūrinis skulptūrinis skydas su krucifiksu. Karnizinėje juostoje įkomponuotas mažų langelių skydas, skirtas chorui apšviesti išskaidyta šviesa. Frontono skydas (timpanas) – dinamiškiausia erdvė fasade. Ją kuria iš keturlapio sklindantys tašelių suformuoti spinduliai. Frontone vertikalus judėjimas išsklaidomas į visas keturias šalis. Fasado kraštai aprėminti intensyvios rudos spalvos briaunomis. Virš frontono iškeltas ketursienis bokštelis su smaile, rutuliu ir kryžiumi užbaigia pagrindinio fasado centrinėje ašyje sukonzentruotą judėjimą ir įlieja į dangaus erdvę.

Šoninius fasadus skaido sąvaržos ir dekoruoti langai. Čia irgi dominuoja tašelių suformuota ritmika, kuriai priešybę kuria durų ir langų formos bei dekoras.

Galini (apsidini) fasadą formuoja zakristijos ir presbiterijos apimčių kontrastai. Suauresnė, žemesnė, dvišlaičiu stogu uždengta zakristija kairėje pusėje turi įėjimą, jos vidų apšviečia du langai. Svarbu yra tai, kad išorėje šis priestatas įgavo apsidės, kurios paskirtis – presbiterijos uždarymas, vaizdą.

Viduje zakristija neturi ryšio su presbiterija ir apskritai į bendrą bažnyčios erdvę neišsilieja. Tuo tarpu išorėje ji išplečia šoninį ir galinį fasadus, o dydžių kontrastai papildoma emocija viso pastato vaizdą.

Vargu ar prie Šiupylių bažnyčios statybos buvo prisidėjusi architekto ar inžinieriaus galva, daugiau argumentų būtų už tai, kad kaimo statybininkai buvo šiek tiek susipažinę su profesionaliaja architektūra ir jos dėsningumus derino su valsčietiškos statybos tradicijomis.

Svarbią reikšmę bažnyčios architektūrai turi aplinka, kurią padeda formuoti medinė varpinė ir šventoriaus mūro aptvaras su pagrindinį įėjimą pabrėžiančiais vartais. Jie sukuria savitą panoraminį vaizdą, atkreiptą į aikštę. Dešiniajame aptvaro gale įkomponuota monumentalių formų varpinė šlaitiniu pagrindu apačioje bei prieariangiu nukreipta į bažnyčią ir jungiama su aptvaru. Jos garsoangiai atkartoja dantytą karnizinę aptvaro juostą. Aptvaras jau netekęs tradicinio uždaramo. Jo dantukų ir cokolio dinamika formuoja laisvos erdvės (aikštės) trauką į šventorių. Bažnyčia pastatyta šventoriaus gilumoje, ją supa seni medžiai, todėl varpinė ir aptvaras tapo pagrindiniais, iš tolo regimais šio sakralinio ansamblio elementais.

Šiupylių parapijos švietėjiškoji, socialinė ir kita veikla

Apie šią veiklą galima spręsti tik iš išlikusių vizitacijų aktų, taigi nuo 1788 m.

Įrašai apie prie Šiupylių ir Gruzdžių bažnyčių veikiantį mokyklą pasirodė tik 1821 m. Nurodyta, kad Šiupyliuose sąlygų mokymui nėra. Tuo tarpu Gruzdžiuose mokyklai buvo skirtos patalpos špitolėje ir ten mokėsi net 72 vaikai²⁴. Iki parapinių mokyklų panaikinimo 1864 m. vaikai buvo mokomi tik Gruzdžiuose.

1788 m. minima naujai pastatyta parapijos špitolė, tačiau neaišku, kur ji stovi – Šiupyliuose ar Gruzdžiuose. Globojamųjų skaičius nenurodytas²⁵. 1821 m. Šiupylių ir Gruzdžių špitolėse gyveno po 10 žmonių²⁶. Vėlesniuose vizitacijų dokumentuose šis skaičius įvairuoja nuo 7 iki 11. 1842 m., matyt, rengiantis parapijos centrą perkelti iš Šiupylių į Gruzdžius, čia buvo pastatyta nauja dviejų aukštų akmens ir plytų prieglauda (špitolė), kuri tebestovi ir dabar²⁷.

Kunigas Jonas Brezgavičius (Jan Brezgowicz), klebonavęs XVII a. viduryje, prie bažnyčios įkūrė Rožinio brolijos skyrių. Šiam žingsniui jis gavo leidimą iš Lietuvos dominikonų provincialo Raimundo Galeckio, kuris turėjo popiežiaus bulę, leidžiančią vienuoliams bendrauti su kitomis parapijomis ir išplėsti broliją. Žemaičių vyskupas Kazimieras Pacas 1678 m. balandžio 7 d. leidimą aprobavo ir leido brolijai pastatyti altorių. Švč. Marijos Rožinės paveikslas Gruzdžių filijoje minimas 1788 m., tačiau, matyt, buvo pastatytas kartu su bažnyčia²⁸.

²⁴Ten pat, ap. 2, b. 227, l. 83, 90.

²⁵Ten pat, b. 333, l. 64.

²⁶Ten pat, b. 227, l. 83, 91.

²⁷Ten pat, b. 264, l. 104.

²⁸Ten pat, b. 264, l. 118; b. 333, l. 60.

Zamūšės–Šiupylių–Gruzdžių parapijos teritorija

Karaliaus Zigmanto III privilegijoje kalbama apie funduojamą Zamūšės valsčiaus bažnyčią, taip daugelyje to meto raštų vadinama ir parapija. Kadangi bažnyčia stovėjo Šiupylių kaime, netrukus imtas vartoti dvigubas Zamūšės–Šiupylių pavadinimas. Dar vėliau, augant Gruzdžių miesteliui ir ten pastačius filijinę bažnyčią bei iš vartosenos nykstant Zamūšės vardui, atsirado sudvigubintas Gruzdžių–Šiupylių, arba tiesiog Gruzdžių parapijos pavadinimas.

Įkurtosios parapijos dydį apytikriai nustatyti galime tik iš 1619–1690 m. santuokos metrikų knygos²⁹. Jos įrašuose minimi sutuoktiniai iš Viesgirdžių, Romutaičių, Laumakių, Jankūnų, Linkaičių, Kančiūnų, Žmirklių, Daugėlaičių, Bridų, Smilgių, Luponių, Sneigių, Minkštakių, Šepkaičių, Gorelių, Mažeikių, tad galima daryti išvadą, kad Zamūšės parapija tuo metu apėmė teritoriją, kurią, išskyrus Meškūičių apylinkes, XIX a. gale sudarė Gruzdžių valsčius.

XIX a. vizitacijų aktuose pradėta žymėti parapijai priklausančios gyvenvietės, jų sodybų (dūmų) ir parapijiečių skaičius. 1821 m. dokumente minimi šie kaimai ir dvarai (dv.): Augučiai (dv.), Bartkūnai, Biržiai, Bučiūnai, Bėržėnai (dv.), Buvainiai, Dārgaičiai, Daujōčiai, Diņšiai, Gailiūnai, Gavėnaičiai, Goriai (Gruzdžiai, dv.), Gruzdžiai (mstl.), Guŗbai (dv.), Gulbinaĩ, Jauneliaĩ, Jokūbāičiai, Jūrgaičiai, Kantminiai, Karveliai, Kybaŗčiai, Kudgaliai, Lepšiai, Lỳgudai, Laumakiai, Lukošaičiai, Lupōniai, Maldėniai, Maniūšiai, Mažeikiai, Mingėliai, Normaņčiai, Norvaišiai, Norutaičiai, Nūomininkai, Paupariaĩ, Piktuižiai (dv.), Piktuižiai, Pakaŗniai, Povilaičiai, Poviliškiai, Račiai, Radviliaĩ, Rakaņdziai, Ratkūnai, Raubaičiai, Rāžai, Sauginiai, Saveikiai, Sneigiai, Strazdaĩ, Šepkaičiai, Šilmikiai, Šiupỹliai, Taurakiai, Tamošiūnai, Tamošiškės (prie Račių k.), Valdomai, Vaišnōriai, Verbūnai (dv.), Žiōgai, Žmirkliaĩ. Iš viso 61 gyvenvietė, 460 sodybų, 5 255 parapijiečiai³⁰. Ši teritorija beveik nesikeitė iki XIX a. pabaigos.

Išaugus Gruzdžių miesteliui ir čia esant kur kas didesnei negu Šiupyliuose bažnyčiai, šalia veikiant aplinkinių dvarų vyriausiajai ekonominei kontorai, imta galvoti, kad parapijos centrą taip pat čia vertėtų perkelti. 1844 metais Gruzdžių bažnyčia tapo parapine, o šiupyliškė, per du šimtmečius vadovavusi parapijai, nuo šiol turėjo tenkintis filijos statusu. Po šio akto parapijos ribos liko tos pačios, tik jos vadovybė pakeitė vietą.

Jeigu rytinė parapijos dalis tuo buvo patenkinta, tai Šiupylių apylinkės tikintieji – ne, nes filijoje nebebuvo suteikiamas santuokos sakramentas, vestuvininkai buvo priversti važiuoti į Gruzdžius, Šakyną ar Kuršėnus. 1909 m. šiupyliškiai kreipėsi į Žemaičių vyskupiją, prašydami grąžinti jų bažnyčiai santuokos teisę ir apskritai atskirti nuo Gruzdžių parapijos. Gruzdžių klebonas šią žinią sutiko nenoriai, jis dar 1908 m. skundėsi vyskupui, kad, kaimynystėje steigiantis naujoms parapijoms, gruzdiškė vis mažėja, blogėja jos ekonominė padėtis. 1907 m. įkūrus Kužių parapiją, prie jos buvo prijungti Verbūnų ir Jurgiškių (Jurginių, Georgijevkos) dvarai, Gailiūnų, Jurgaičių, Luponių, Normančių, Norutaičių, Radvilių, Sneigių kaimai, anksčiau priklausę Gruzdžių bažnyčiai. Keleto kaimų netekta įkūrus Rudiškių parapiją.

1909 m. gruodį Šiupyliuose susirinkę Jonišio dekanas Živatkauskis, Gruz-

²⁹ Gruzdzie = Zamusze Slubu z 1619 = 1690, *Gruzdžių bažnyčios archyvas*.

³⁰ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 227, l. 86–87.

džių ir Jonišio klebonai L. Rekštys bei Novickis, Šiupylių filialistas Ildefonsas Lipnevičius vietoje tyrė naujos parapijos išsilaikymo galimybes, tikinčiųjų nuomonę. Vyskupijoje abejota naujos parapijos steigimo tikslingumu, kol galutinai bus pastatyta mūrinė Gruzdžių bažnyčia. Paašškėjus, kad šiupyliškiai prie jos statybos menkai prisideda, 1910 m. birželio 19 d. konsistorijos nutarimu Šiupylių bažnyčia vėl atgavo parapijos, tiesa, su kuklia teritorija, teises. Jai buvo priskirtos Augučių, Biržių, Jaunelių, Lukošaičių, Mažeikių, Norvaišių, Pakaarnių, Rakaandžių, Ratkūnų, Raūdiškių, Šepkaičių, Šiupylių, Šėkščių, Šiūrų gyvenvietės³¹.

Išvados

Išsamiai Šiupylių bažnyčios istorijai nušviesti trūksta archyvinių šaltinių. Išlikęs tik Zigmanto III 1619 m. fundacijos aktas, kuris ir pradeda Zamušės parapijos istoriją. 1788 m. inventoriaus dokumentas mini naujai statytą, bet jau susenusią šventovę. 1799 m. buvo pastatyta vėl nauja, kuri išsilaikė iki 1915 m., kol Pirmojo pasaulinio karo metu buvo sudeginta.

1788 ir 1799 m. bažnyčių išorė ir vidus turėjo baroko bruožus, jie išsilaikė iki pastarosios sudeginimo.

Naujoji bažnyčia, statyta 1924–1928 m., remiasi liaudies statybos tradicijomis, derinant su bažnytinės architektūros reikalavimais. Buvo sukurtas savitas sakralinis ansamblis.

Zamušės–Šiupylių parapijos įkūrimas, be kita ko, buvo inspiruotas besitęsiančios Katalikų Bažnyčios kovos su Reformacija. Be ganytojiškos veiklos, bažnyčia švietė apylinkės žmones, globojo vargšus. 1844 m. parapijos centras buvo perkeltas į Gruzdžius. 1913 m. Šiupyliai vėl atgavo parapiškes teises.

Straipsnio rankraštis gautas 2009 02 24, serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos įvertintas 2009 07 29, skelbti parengtas 2009 08 21.

Straipsnis spausdintas „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Gruzdžiai“, I dalis (vyr. redaktorius ir sudarytojas *Damijonas Šniukas*).

Straipsnio kalbos redaktorius *Albinas Masaitis*, korektorė *Rasa Kašėtienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas*.

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai (specializuotuose rinkinio skyriuose):

1. Straipsnio santrauka anglų kalba.
2. Žinios apie autorių.

© Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį svetainės www.llt.lt tekstą ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti interneto svetainės „Lietuvos lokaliniai tyrimai. www.llt.lt“ visą nesutrumpintą pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio paskelbimo svetainėje www.llt.lt datą.

³¹*Ten pat*, ap. 3, b. 3230, l. 5, 22, 23, 35; b. 3121, l. 5, 20.